

bila je, kot da angelček z ročico
bi segel v mojo zibko po plenico
in mi razpletel jo v mrtvaški prt.

Prevedel Janez Menart

OPOMBE:

Alphonse de Lamartine je bil rojen sicer v Macônu, 44 km jugovzhodno od Pariza. Pesem pa opeva hišo na bližnjem družinskem posestvu v naselju Milly, kjer je pesnik kot deček živel od svojega sedmega leta.

psalmodija – monotono petje, značilno za prebiranje psalmov. *David Savlu* – Savel je bil kralj Izraelcev. David, ki je pozneje postal njegov naslednik na prestolu, mu je v tolažbo in pomiritev pred spanjem prepeval blagoglasne pesmi. *punčkam* – Lamartine je imel pet sestic; vse so bile mlajše od njega. *besed, ki posvetijo* – jutranjih molitev. *neveste bele* – Lamartinove sestre so se poročile med leti 1813 in 1827. *potem se ena itd.* – pesnik misli najbrž na smrt matere in dveh sestra, ki pa sta umrli že poročeni. Lamartinov oče je zatem živel v hiši sam, vse do svoje smrti leta 1840. Pesnik je domačo hišo moral pozneje, leta 1860, zaradi dolgov prodati. *v teh dneh* – jesenskih, ko se dan zdi krajši.

Dr. Ivo
Fabinc

Pri koreninah sedanjosti 1492 – ob odkrivanju že odkritega

I. ZASTAVLJANJE VPRAŠANJ

Človeško je vprašati se o razlogih dogajanj na področju druge Jugoslavije, še posebej o razlogih vojaških spopadov, vprašati se zaradi sedanjosti in življenja v prihodnje.¹

Človeško je vedeti, da stopamo na vijugasto pot iskanja relativne resnice o zgodovini Balkana. Poudarjam besedo Balkan, ki si je pridobila zlovešč sloves kot označba za razumu težko dosegljivo vrsto obstoja, življenja in umiranja. Nikdar nisi dovolj daleč od njega, da bi se smel obnašati nezavzeto, da bi smel postavljati zidove na mejah, ki to niso.²

Kolikor je sodobnih držav na tem področju, toliko je spoznanjih in z znanstvenim prepričanjem potrjenih resnic o bistvovanju na Balkanu.³ Dodajmo tem resnicam še eno, ki ima prednost pred drugimi le v tem, da na svet prihaja med zadnjimi.

Resnica je odvisna tudi od načina zastavljanja vprašanj in od načina njihove obravnave.

Najbolj preprost in hkrati najbolj nezanesljiv je način v pojasnjevanju dogajanj iz sebe samih, iz sedanjosti. Brž ko se oziramo nazaj, pa je nezanesljiv vsak začetek, ki ga izberemo zaradi doktrinarne omejenosti ali neobvladovanja preteklosti. Koristno je, če sam tok razmišljanja opredelimo, ali bo šlo le za bežen pogled ali za ustavljanje na fenomenih tistih prostorsko in časovno določenih zgodovinskih obdobj, ki omogočajo zastavljanje in potem tudi razumevanje problemov. Pri tem nas bo empirija začasno zapustila v korist apriorno zastavljenih vprašanj, ki so rezultat predontološkega dela. Vse drugo je stvar intuicije in uspešnosti raziskovalnih postopkov.

Zastavimo si zato naslednja vprašanja:

1. Od kdaj in kaj je v evropski zgodovini potiskalo Balkanski polotok v položaj perifernega območja?
2. Kakšen je bil vpliv prodora in prisotnosti Otomanov na Balkanskem polotoku?
3. Kako so nastajale in se mozaično oblikovale mešane etnične skupine v družbenih, verskih in civilizacijskih različnostih?

II. USODNA DELITEV EVROPE

Prvo vprašanje posega na področje *relativnega* položaja Balkanskega polotoka v evropskih in svetovnih razsežnostih, to, gledano v času, pomeni zaostajanje ali prehitavanje njegovega kompleksnega položaja v odnosu na področja bližjega ali daljnega okolja.

Skoraj tisoč let je Balkanski polotok živel pod okriljem Konstantinopla, osnovanega kot krščansko mesto nasproti poganskemu Rimu: živel je tako od delitve rimskega cesarstva na njegov zahodni in vzhodni del (leto 395), doživel je burno naseljevanje novih ljudstev, postajal topilni lonec različnosti. Konstantinopol – in Bizanc v celoti – sta bila *pred* deželami zahodne Evrope, zapletena skozi stoletja v medsebojne spore in nesposobna za obrambo pred nevarnostmi z vzhoda. Za Evropo se položaj ni spremenil niti po oblikovanju Latinskega cesarstva (leta 1203), ko razcvet Dušanovega carstva »Srbov in Grkov« in osrednje bosansko kraljestvo delno zamenjata funkcije Bizanca.

Takšnemu odnosu sil v Evropi je pripomogla tudi tedanja dinastijsko povezana srednja Evropa (Madžarska, Češka, Poljska-Litva).

Vihar, ki je spremenil sliko Evrope, je prihajal z vzhoda, kjer se je prepletalo nastopanje *islama* in arabske kulture (po VII. stoletju) s poznejšim prodorom mongolskih ljudstev (od začetka XIII. stoletja). Ko so ti sunki zajeli južnovzhodno Evropo, se je drugače oblikovala – za stoletja – razvojna pot Balkana, pospešen pa je pravi prelom na zahodnem delu Evrope. To je začetek usodne delitve Evrope, začetek delitve sveta med atlantskimi deželami in deželami, ki v tej delitvi niso našle svojega mesta.

To je doba, ko je zatonil pomen Sredozemskega morja in vodilnih dežel ob njem (Benetke), in doba, ko so zrastle atlantske države na konkvistadorskih pohodih. Česar pa udeleženci v novem dogajanju niso vedeli, so pa doživljali, je bilo nastajajoče svetovno gospodarstvo, katerega deli so se medsebojno soočali. Če so Portugalci in Španci prvi odkrivali zahodne in vzhodne morske poti do vseh neevropskih celin, so z druge strani sveta pomorščaki kitajske dinastije Ming pluli do obal vzhodne Afrike in Perzijskega zaliva, morda še dlje.

Evropski konkvistadorji so v XVI. stoletju (»dolgem«) nasploh odkrivali že odkrite zemlje, se srečevali z že konstituiranimi družbami, družbami z visokimi kulturnimi dosežki.

Na južnih azijskih obalah so ležale islamizirane družbe z vidnimi imeni; poleg otomanskega Sulejmana II. (1520–1566) je tu carstvo Safanidov pod Tahmaspom (1524–1576), v krčevitem spopadu z Otomani in še mogulsko carstvo mogočnega Agbara Velikega (1556–1606).

Na vzhodnih azijskih obalah se Japonska, razklana z notranjimi obračuni daimyjatov (zemljiških veleposestnikov – 1478/1573), zedinjuje pod

Odom Nobunagom (1534–1582) in vodi vztrajne boje s carstvom Minga. Kitajski denar je mednarodno plačilno sredstvo na širokih azijskih prostranstvih.

Na obalah Mehiškega zaliva in v Latinskoameriških Andih cvete azteško cesarstvo Montezume in država pod dinastijo Inkov.

Lahko bi še naštevali. Obstaja obsežna literatura o tem, kaj so konkvistadorji počeli v XVI. stoletju in pozneje tudi Nizozemci, Angleži in Francozi zunaj Evrope. Te strani evropske zgodovine niso niti lepe niti plemenite, vendar je v atlantske dežele pritekalo blago tudi v denarni obliki v velikih količinah.

Za našo razpravo je pomembno, da so iz vseh teh procesov izključene srednjeevropske in vzhodnoevropske dežele. Velika tridesetletna vojna v osrednji Evropi (1618–1648) je le potrdila to dvojnost v Evropi, to objektivno zaostajanje enega dela Evrope za drugim.

Balkanski polotok je tako prišel v še bolj zapostavljen položaj. Prodoru in okupaciji Otomanov se je priključilo še zaostajanje za atlantskimi deželami. To je za stoletja zapisalo usodo tega velikega področja in ga porinilo na začetje vsakega napredka.

Atlantska civilizacija je tako pokopala vsako enotno evropsko opcijo.

III. OD SVETE VOJNE OTOMANOV DO TURČIJE KOT BOLNIKA NA BOSPORU

Nastop Otomanov na Balkanskem polotoku je bil ofenziven, prežet z idejo o sveti vojni, o gazi, ki naj pomeni tudi dokončno prevlado islama v svetu. Vse je delovalo kot dobro utečen stroj: improvizirani vpadi akindžijev in mistični obredi dervišev, ki so spremljali otomanske pohode, je evropske dežele presenečal, čeprav so te bile vsaj delno seznanjene s prakso islama iz časov križarskih vojn.

Reformatorske ideje islama – ki odsevajo želje človeka s spominom na zgodnjekrščansko filozofijo – so prispevale naglemu širjenju islama po obalah severne Afrike in v njeno notranjost na eni strani in prek Perzije in Indije do pacifiškega otočja in Filipinov na drugi strani.

Tam, kjer so domača verska gibanja delovala po istem vzorcu – kot je to bilo predvsem v Bosni pod vplivom bogomilov – je bil sinergični efekt teh verskih kombinacij skoraj popoln. Temu je prispeval toleranten odnos do drugih religioznih prepričanj in sklicevanje korana na določena pravila življenja, ne pa zgolj na kakšna abstraktna načela.

Otomani so prinašali na Balkan drugačen koncept življenja in družbenopolitične ureditve. Nasproti razedinjenosti zahodne družbe fevdalnega tipa so Otomani nastopali s centralizirano, teokratično organizirano državno upravo s posebnim položajem sultana v imovinski ureditvi in v upravljanju z družbo. Dokler so ta pravila veljala – in veljala so vsaj od XIV. do XVI. stoletja – je bil otomanski sistem po svoji prodornosti pred oslabelem vzhodnoevropskim sistemom.

Ob vseh teh konstantah svoje ureditve Otomani menjajo in prilagajajo svojo strategijo nastopanja razporedu notranjih sil in novim situacijam v svojem evropskem in azijskem okolju.

Strateški nastop Otomanov na Balkanski polotok poteka v treh velikih stopnjah:

a) *Otoman* stopajo na evropska tla pri Galipoliju (1354. leta) v času, ko se začneja stoletna vojna med Anglijo in Francijo, ko se je Evropa populacijsko prepolovila pod udarci kuge (1348–1352) in ko se širijo vstaje na vse strani (zeloti v Solunu, žakerija v Franciji – 1358, nekoliko poznejša vstaja čompov v Firencah – 1378, vstaja Watta Taylorja v Angliji – 1381 . . .)

Otomanski cilj je Konstantinopel, vendar ne kot neposredno dosegljiv: nastop v Evropi je vrsta pohodov v stilu demširjevske, tudi janičarske, radikalne gazi politike, po poreklu iz Male Azije, iz Anatolije. Bitka za Trakijo se nadaljuje na Marici (1371), v Bolgariji (Sofija – 1382), pri Nišu (1386), na Kosovem polju (1389) in pri Nikopolju (1396) – z raznimi nasprotniki, bolj razdruženimi kot združenimi.

Posledice so vazalski odnosi, v katere stopita Bizanc in tudi srbski despot Štefan Lazarević. Narod ostane in trpi ali-beži.

To vojaško nastopanje pretrga Timurovo prodiranje v Mali Aziji in poraz Otomanov pri Ankari (1402. leta). Vazalske države s svojimi četami sodelujejo pri zmagah in porazih. Težka notranja politična kriza v otomanskem carstvu označuje konec prve stopnje nastopa Otomanov v Evropi.

b) Po konsolidaciji v lastnih vrstah – tudi s pomočjo balkanskih vazalov – nastopa *obdobje odločilnega prevzemanja oblasti* nad skoraj celotnim Balkanskim polotokom. Bitka pri Varni (1444) in druga bitka na Kosovem polju (1488) sta bili zadnji poskus Madžarov, da z zavezniki potisne Otomane iz Evrope.

Mehmed II. (1451–1481), oslonjen na borbeno demširjevsko stranko, zavzame grški Konstantinopel, zadnjo prezrto trdnjavo zahodne Evrope (1453). Nato v nezadržnem tempu pošilja čete na nevernega dvojnega vazala – otomanskega in madžarskega – Djurada Brankovića, da bi dokončno odstranil srbsko despotijo z osvajanjem prestolnice Smedereva (1459). In končno v letu 1463 pade še Bosna v borih šestih tednih, brez resnega odpora, z obglavitvijo zadnjega bosanskega kralja Kontromanića.

Veliko pozneje zavzamejo še Albanijo (1479), Hercegovino (1482) in Zeto (1499). S tem se tudi končuje obdobje zavzemanja Balkana z izjemo beneških postojank ob morski obali in v Moreji ter madžarskega obrambnega pasu, ki poteka v širokem loku ob desni obali Save do Beograda kot stožerne točke.

V tej stopnji napredovanja Otomani niso posvečali prevelike pozornosti dogajanjem v azijskem ozadju, ker so še vedno obvladovali pritisk sosednih Mamelukov in tudi naraščajočo nevarnost iranske države šiitskih Safavidov.

Do osvajanja Italije – sanjski načrt Mehmeda II. – ni prišlo, toda so dosegli slabljenje Beneške republike v dveh vojnah na morju in na kopnem, ki ga je podprlo tudi vojno delovanje lige v Cambraisu (1508). V isto smer je delovalo tudi zgodovinsko izgubljanje mesta Sredozemskega morja v svetovnem gospodarstvu. Vendar so Benetke še ostale pomembna sila tudi na kontinentu, kjer je meja na Soči – pridobljena še v predotomanskih časih doža Foscarija – bila dobra osnova za poznejšo obrambo pred akindžijskimi posegi Otomanov.

Akindžijski prodori skozi zahodno Hrvaško in Slovenijo (tudi v smeri beneškega področja) so se prav v tem obdobju maksimalno stopnjevali in močno vplivali na število prebivalcev, na njihovo etnično sestavo in tudi na njihov življenjski profil.

Za usodo Hrvaške je bila odločilna njihova kosovska bitka na Krbavskem polju (1493).

Odsotnost organizirane obrambe je pri kmečkih prebivalcih Kranjske, Štajerske in Koroške spodbujala že obstoječi socialni odpor in vstajo (1478) po vzoru na husitske vojne (1419–1434), na madžarsko vstajo Antala Budaia Nagya (1437) in na gibanje Hans Böhemia iz Niklashausena (Nemčija – 1476).

Na Madžarskem se odpira dolgoročen proces, iskanja »narodnega« kralja, ki je pustil sledove v slovenski legendi. Matjaža (Matthiasa) Corvina (1458–1490), najstarejšega sina madžarskega vojskovodje Janosa (Janka) Hunyadia, je nižje plemstvo svobodno izbralo za kralja povsem zunaj dinastijske logike. Bil je svetovljansko naravnani in je vnašal v madžarsko življenje duha vladarskega razsvetljenstva ter je iskal nova pota sožitja narodov v donavski državi, ideji, znani še iz časov češkega kralja Otokarja II. v XIII. stoletju, vendar zdaj razumljeni kot edini možen način učinkovite obrambe pred Otomani.⁴

Po sklenjenem (in spoštovanem) sporazumu o premirju z Otomani se je kralj Matjaž Korvin z lastno, »črno« vojsko obrnil proti Habsburžanu Friedrichu III., pridobil bogato Šlezijo in Moravsko in tudi obsežna posestva salzburškega grofa na Slovenskem, kjer je vladal desetletje brez turških prodorov in kot pravičen vladar. In ne nazadnje, dejstvo, da je v l. 1485 zavzel Dunaj, ga je upravičeno globoko zapisalo v zgodovinsko pamet slovenskega naroda.

c) *V tretji stopnji* svojega napredovanja ima otomansko cesarstvo veliko bolj ambiciozne cilje: utrjevanje in širjenje svojega vodilnega vpliva in gospostva predvsem na vzhodnem in osrednjem delu Sredozemskega morja in na Črnem morju, zatem poseganje čez Savo in Donavo v smeri Budima in Dunaja ter širjenje svoje moči in razčiščevanje odnosov na vzhodnih mejah (v Iranu, Mezopotamiji, Gruziji, Azerbajdžanu, Adenu in Jemenu). Osrednje osebnosti sta sultan Sulejman II. (1520–1566) in njegov veliki vezir Mehmed Sokolović. Otomansko cesarstvo dosega svoj vrh, toda nosi s seboj začetke globljih protislovij.⁵

Za vojno s Španijo in z Benetkami organizirajo Otomani gusarsko vodeno pomorsko floto, premagajo združeno floto »svete lige« pri Prevezi (1540), pridobijo še zadnje postojanke Benečanov na egejskih obalah, na Peloponezu in v Dalmaciji. Opustošena je zahodna obala Italije in skupaj s francosko mornarico, je zavzeta Nizza. Poraz Otomanov pri Levantu (1571) ni bistveno vplival na odnos moči v Sredozemskem morju, vendar je postavil meje napredovanju Otomanov po morski poti.

Poskusi ustavljanja portugalskih pomorščakov ob južnih azijskih obalah ni bil uspešen, vsekakor tudi zaradi zaostajanja Otomanov v ladjedelništvu, kjer se je uveljavil prehod od galej (z vesli) na ladje z jadri, namenjene dolgi atlantski plovi in z vgrajevanjem lažjih, bronastih – namesto težkih železnih – topov v osrednji del ladij.

Odločilen je bil prodor na sever, ki mu je sledil zlom madžarske obrambne linije: leta 1521 pade Beograd, leta 1526 doživijo Madžari svoje Kosovo na Mohačkem polju, takoj zatem (1528) padeta Jajce in Banjaluka, nato pa se fronta premika z Vrbasa na Uno in Kolpo na desnem bregu Save in od Srema proti zahodni Slavoniji na levem bregu Save. Hrvaška je reducirana na »ostanke ostankov«.

Posledice so za Madžarsko bile še težje: Madžarska je kot celota

izgubila za sto petdeset let svojo neodvisnost in je razdeljena na tri dele (dvorski, otomanski in sedmograški – vazalski) živela več kot sto let v hudih notranjih spopadih med dvorsko in »narodno« plemiško skupino. Vendar so vztrajni naporu sedmograških vojvod za zedinjeno Madžarsko – vkljub spreminjajoči se vojni sreči ob terorju habsburških generalov (Basta, Belgioioso) in ob prevratniškem delovanju hajdukov in seklerov – bili trajnega pomena za prihodnji razvoj habsburške monarhije in odnosov na Balkanu. Sedmograški vojvode – kot so to bili sin Zapolje Johann Sigismund, oba Bathoria in predvsem Gabor Bethlen⁶ in oba Rakoczia, so v XVI. in XVII. stoletju nadaljevali pot, ki jo je označil kralj Matjaž.

Turbulentna gibanja na Sedmograjskem so le del širših evropskih procesov razpadanja srednjeveške zveze imperiuma in sacerdotiuma, ki so se kazali v zagrizenih verskih spopadih (in tudi bojih) in z njimi povezanimi kmečkimi vstajami XVI. stoletja. Nemškemu kmečkemu gibanju »Siromašni Konrad« sledita sedmograška vstaja Geoga Doža (1514–1515) in veliki slovenski kmečki punt (1515). Velika nemška kmečka vstaja (1524–1526) odmeva tudi v Sloveniji, tako kot še nekaj časa vztrajajo anabaptisti, javljajo se »štiftarji«. Val umerjenega protestantizma zajema dele srednje in severne Evrope, Madžarsko in tudi Slovenijo.

Na Slovenskem je verski mir začasno dosežen v Brucku na Muri (1578), socialni pa je tudi po skupni kmečki vstaji s Hrvti (1573) ostal nenehno odprt več kot celo stoletje do tolminskega upora (1713) in še čez.

Iz vsega sledi, da je bil otomanski prodor na Madžarsko pravilno tempiran s stališča splošnih političnih razmer v Evropi. Niso pa še dozoreli časi za napad na Dunaj (1529 in 1533) in tudi – ob poznejši intervenciji na Madžarskem – se je že trdnjava Sigeta (1566) pokazala kot trd oreh.

Otomansko carstvo ni bilo več odporno na dvorske intrige, naraščala je centrifugalna moč lokalnih veljakov, tudi Evropa se je obotavljivo pripravila na obrambo.

Zato je bila več kot modra politika Mehmeda Sokolovića, da postavi na drugačne osnove odnos do podrejenih narodov, predvsem s Srbi (obnova patriarhije v Peči, razmeščanje lastnih ljudi na mesta, pomembna za odločanje v centru in po pokrajinah, kolonizacija srbskih kmetov v akindžijskih sandžakih), pa tudi z Madžari (podpiranje »narodnih« kraljev).

V ta okvir sodi tudi mir z Maksimilijanom II., ki dopušča oblikovanje vojnih krajin z obeh strani meje (1568).

Desetletje za tem Mehmeda Sokolovića napade in ubije fanatičen derviš (1579).

Prišli smo do vrhunske točke v razvoju Otomanskega imperija, ki se bo – ob nakopičenih nasprotjih – že v naslednjem, XVII. stoletju, sprevrgel v stagnacijo, v kasnejše popuščanje življenjske moči in končno, v popoln kolaps med prvo svetovno vojno.

Nastopa obdobje štirinajstih sultanov, nesposobnih, da bi spremenili tek dogodkov.

To je dolga, več kot tri stoletja trajajoča zgodovina balkanskega polotoka, ki ga je držala – z vsemi njegovimi trpljenji – v svojih kleščah, medtem ko je preostala Evropa, predvsem zahodna, relativno napredovala.

Radikalizacija otomanske politike ni mogla več biti uspešna, zaustavljen je prodor bosanskega paše Hasana Pridojevića proti Zagrebu (1592 zavzame Bihać, 1592 porazi nasprotnika pri Brestu-Petrijni, poražen je pri Sisku v letu 1593) in velikega vezirja Sinan-paše pri pohodu na Madžarsko

leta 1594 (poražen v letu 1595 v bojih s Sigismundom Bathorijem, sedmo-graškim vojvodom, s katerim sodelujejo tudi Srbi). Sežig relikvij sv. Save na Vračaru v Beogradu (1594) je le dokaz več, da odporniška gibanja znotraj Habsburške monarhije ne morejo več računati na trajno otomansko podporo.

Evropa je – ob vseh svojih težavah – našla pota, da se zapre pred pritiski z jugovzhoda predvsem z ustanavljanjem in obsluževanjem Vojne krajine, (1578), posebne vojaške ustanove habsburške monarhije. Organizacija in nenehna reorganizacija Vojne krajine je skozi tri stoletja privlačevala pozornost Habsburžanov do konca njenega obstoja (v drugi polovici XIX. stoletja), bolj zaradi zaviranja hrvaške državnosti in izkoriščanja krajišnikov za svoje vojne kot pa zaradi obrambe pred Otomani.

Evropa je v prihodnje morala svoja protislovja – tudi tista, ki izhajajo iz njene globoke razcepljenosti – reševati sama. To se je pokazalo že pri veliki tridesetletni vojni (1618–1648), pa tudi med francosko revolucijo – skupaj z bonapartizmom – ki se je otomanskega imperija – če izvzamemo Slovenijo in Dalmacijo in prvo vstajo Srbov (1804) – komaj dotaknila. Obstoj otomanskega imperija se je sčasoma in skoraj neopazno prelevil v del »vzhodnega vprašanja«, v vprašanje »bolnika na Bosporu«.

Vse to je vodilo otomansko cesarstvo v smeri – na poseben način – zaprte družbe, ki ne more in ne želi sprejemati novega iz okolnega sveta, čeprav z njim trguje. Fenomen zapiranja družbe nam je znan iz kitajske (prepoved gradnje morskimi ladij – 1436) in japonske zgodovine (sakoku iz l. 1639). Oblike zapiranja niso tako drastične, učinek pa je zelo podoben in narašča, čimbolj se notranja kriza družbe zaostrojuje. Pozna fevdalizacija družbe, odstopanja od politike tolerantnosti, širitev korupcije so samo nekatera zunanja znamenja razpadanja načina življenja, ki je otomansko cesarstvo pripeljalo v svojem času v vrh državnih organizacij.

IV. PRESELJEVANJE NARODOV IN FORMIRANJE NOVIH ETNIČNIH STRUKTUR

Otomansko prodiranje na Balkan je povzročilo velike premike etničnih skupin. Lahko bi govorili o pravi selitvi narodov v južnovzhodni Evropi.

V globokem ozadju velikih zgodovinskih dogajanj potekajo spremembe etnične slike polotoka, tudi oblikovanje pravega mozaika neločljivo medseboj povezanih etničnih skupin, z različnimi življenjskimi navadami in verskimi opredelitvami. Kljub tem razlikam je bilo skupno življenje mogoče, in to skozi stoletja.

In prav na teh stičnih točkah so se v sedanosti razvneli vojni spopadi. To govori v prid teze, da niso te razlike prvotni razlog oboroženega obračuna, ampak le neposreden *povod* za to, v bistveno drugače konstituiranih okoliščinah. Te nastajajo šele v drugi polovici prejšnjega stoletja, ko se javljajo poskusi drugačnega političnega urejanja življenjskega prostora znotraj večnarodnih formacij Avstro-ogrske monarhije in otomanskega cesarstva.

Prav to zahteva analizo procesov iz daljše preteklosti, ki jo bom omejil na premike na področju hrvaškega, bosansko-hercegovskega in srbskega prebivalstva.

a) *Hrvaško* prebivalstvo se je množično preseljevalo predvsem po

Krbavski bitki (1493), ki smo jo označili kot Kosovo hrvaškega plemstva, ob koncu druge stopnje osmanskega prodora na Balkan. Nosilci teh prodorov so akindžije, bolj plenilci kot prava vojaška sila Otomanov.

Skoraj stoletje trajajoče preseljevanje je izpraznilo življenjski prostor avtohtonega prebivalstva, ki si je iskalo izhod severno od Kolpe, Drave in Save in ki ga zasledimo na širokem pasu od Furlanije prek Gradišča do Bratislave (Požuna), pa še ob močvirjih dravskih obal in tam do današnje Vojvodine (Bunjevci).

V smeri teh delno ali popolnoma izpraznjenih ozemelj se začenjajo postopoma premikati skupine Vlahov – pastirjev in vojakov hkrati – v martološki službi Otomanov. Ta služba zahteva opravljanje številnih pomožnih vojaških in logističnih storitev (obskrba z mesom!) ob otomanskih utrdbah. Bistvo položaja Vlahov je – od prihoda Otomanov – zagotavljanje lastne organizacije, jezika in vere.

Pojem Vlaha so vsilili tujci (Otomani, Benečani . . .) in ga tudi ustrezno obrazložili. Pomemben je funkcionalen položaj posameznika in skupine v otomanski vojski in ne njegova genetična osnova. Zato tudi za pojem Vlaha ne kaže vezati verske pripadnosti, čeprav so preseljevani Vlaha v mnogih primerih pravoslavci. Prav ta fenomen zapažamo na področju Hercegovine in severne Dalmacije, kjer so se pastirji spuščali s planin v dolino in se tamkaj pomešali s hrvaškimi prebivalstvom, ki je prevzelo njihove življenjske navade. Za tujce so to tudi Vlaha ali Morlaki, medtem ko oni menijo, da so Bunjevci-Hrvati.

Pravi pomen teh selitev je moč dojeti le, če jih povežemo z razpadom madžarske obrambne linije in s postopnim oblikovanjem *Vojne krajine* pod habsburškim vodstvom. Vojna krajina je objektivno postala institucija, ki je delila hrvaško področje vse do časa njene demilitarizacije v letu 1871 in do njenega končnega pripajanja Hrvaški s cesarskim reskriptom iz l. 1881. Še v letu 1848 je površina Vojne krajine bila večja od površine civilne Hrvaške. Bila je trajna ovira vsakega državnopravnega renoverjanja hrvaških oblasti.

Po letih improviziranih obramb pred pogostimi prodori akindžijev na Hrvaško in Slovenijo (v XV. in začetku XVI. stoletja), je prišlo v l. 1522 do predaje senjske kapetanije na vojaško upravo avstrijskemu nadvojvodi Ferdinandu in predvsem v letu 1527 (leto dni po mohački bitki) do opredeljevanja hrvaških oblasti za kralja Ferdinanda (1521–1564) in ne za protikralja sedmograškega J. Zapoljo. S tem je težišče obrambe prevrženo na habsburško dinastijo.

Vendar sta šele razdelitev Madžarske na tri dele in otomansko zavze-manje Budima (1541) pospešila formiranje treh vojnih krajin, ki so še ostale pod upravo hrvaških saborov.

Do bistvenega preokreta v organizaciji Vojne krajine prihaja l. 1578 na zboru deželnih stanov v Brucku na Muri, ko se njeno ozemlje izvzema za tri stoletja iz jurisdikcije hrvaškega bana in sabora. Del Vojne krajine na področju Hrvaške pride v varstvo nadvojvode Karla in uradov v Gradcu, del Vojne krajine na področju Madžarske pa v varstvo nadvojvode Ernesta in uradov na Dunaju.

Z gradnjo mesta Karlovca (1579) se zapira še slabo branjeni del ozemlja južno od Zagreba kot posebna oblast (Banska krajina).

Tako se oblikuje zaprt sistem Vojne krajine, ki v velikem loku zajema površine od Starigrada, Senja in Siska prek Čazme in Bjelovara na sever proti Nagykanizi in Bratislavi (Požun).

To je obdobje Vojne krajine, kot ga doživlja Valvazor v svoji Slavi vojvodine Kranjske (1689).

Na otomanski strani se je že po letu 1528 oblikovala vojaško organizirana (kot t. i. akindžijski sandžak) Bosanska krajina, kjer so se naseljevali martolozi iz Raške, Hercegovine in muslimani iz Bosne.⁷ Hkrati se širi tudi prodor Otomanov v smeri zahodne Slavonije.

Prav na tem mejnem, nemirnem prostoru prihaja do značilne *selitve Vlahov* iz krajev pod otomansko vojaško oblastjo na področju pod oblastjo Habsburžanov. Neposredni povod je bil poraz Otomanov pri Sisku (1593) in tudi neuspehi Sinana paše na madžarski fronti. Čutiti je posledice zmanjšane interesa radikaliziranih otomanskih upravljalcev – po odhodu Mehmeda Sokolovića – za očuvanje vlaških pravic. Toliko bolj uspešni so bili pri spodbujanju preseljevanja Vlahov avstrijski vojni poveljniki, ki so obljube podkrepili tudi s pisnimi obvezami nadvojvode Ferdinanda že iz l. 1597. Ti migracijski procesi potekajo vse do sklenitve miru ob reki Žitvi (1606) in tudi pozneje skozi vse sedemnajsto stoletje.

Ti priseljenci prinašajo na hrvaška področja mnoge nove poglede na družbene odnose, ker so osvobojeni tradicionalnih fevdalnih obvez in so nosilci vrste pravic. Navajeni so na trdo vojaško-kmečko življenje, zato se borijo za svoje pravice tudi v novem okolju z birokracijo habsburške monarhije, ki je po stopanju na merkantilistično pot razvoja storila vse mogoče, da jih po osvobajanju od otomanskega gospodstva spravi čimprej pod trdo peto novih gospodarjev.

Zato tudi ne preseneča, da je njihova prisotnost spodbudila vstaje kmetov v Posavini (1685) in da so se tudi sami »krajšniki« upirali iz leta v leto vse do časov Marije Terezije sredi XVIII. stoletja.

To pa je obdobje militarizacije Vojne krajine, ki nastopa po porazu Otomanov pred Dunajem (1683) in po miru v Karlovcih (1699), ko nastane potreba, da se Vojna krajina razvije v novi obliki vzdolž Save in Donave. Šele z ukinjanjem zadnjih ostankov krajiške samouprave v letu 1754 (objava t. i. krajiških pravic) se je končal, vsaj formalno, proces administrativne asimilacije Vojne krajine v splošno veljavni družbeni sistem s centrom odločanja na Dunaju. Vendar s tem niso odpravljene nekatere posebnosti – z značajem privilegija – tega upravno-političnega prostora, ki so dobile svoj izraz v Temeljnem zakonu iz l. 1807, ki – med drugim – rešuje tudi vprašanje lastnine na zemlji: zemlja pripada vladarju (*dominium directum*), medtem ko posestniki zemlje – krajišniki – uporabljajo zemljo pod pogojem, da opravljajo vojaško službo (*dominium utile*). Ta režim bo veljaven do demilitarizacije Vojne krajine oz. njenega ukinjanja.

Seveda je to področje postalo privlačno za prebivalce sosednih pokrajin ali za nekdanje izseljence, ter je prišlo do *inverznih* gibanj v smeri tega teritorija.

Razumljivo je tudi, da je Napoleon po schönbrunnskem miru 1809 pritrdil *razumnosti* institucije Vojne krajine in je svoje Ilirske pokrajine navezal na Vojno krajino in jim dodal njene dele na južni obali reke Save do Siska.

Na tej dolgi poti razvijanja Vojne krajine ni videti korenin kakih nepremostljivih nasprotij med njenimi prebivalci in prebivalci civilne Hrvaške. Morali bi se zamisliti nad dejstvom, da so se današnji boji odvijali na prostorih, ki v veliki meri pokrivajo prav ti dve območji Hrvaške.

b) Popolnoma drugače so se razvijali dogodki v *Bosni/Hercegovini*.

Notranja razdeljenost med bosansko-hercegovskimi velikaši in prisotnost močnega bogomilskega gibanja v širokih narodnih množicah sta prispevala, da je otomansko zavzemanje tega področja končano v zelo hitrem času (vsega šest tednov). Predala se je večina mest brez bojov. Obglavijo zadnjega bosanskega kralja iz rodbine Kotromaničev. Vse je v bistvu končano v letu 1463, samo deset let po padcu Konstantinopla. Prehod narodnih mas iz bogomilstva v islam je bil preprost, za nadaljnji razvoj usode Balkana pa izredno pomemben.

K hitremu osvajanju zemlje prispeva centralistična, teokratska in vojaško organizirana država. Agrarni odnosi temeljijo na timarskem sistemu, v katerem odnos med vojnim plemstvom (zajimi in spahiji) in kmeti temelji na instituciji mirijske zemlje. Sultan kot lastnik zemlje štiti – v interesu plemstva, predvsem pa države – kmetijsko proizvodnjo, potrebno za ohranjanje vojaške sile. To obliko otomanskega fevdalizma podpira tudi vera, ki – ob vsej tolerantnosti – vendar muslimanom-vernikom zagotavlja tretman korana in jih osvobaja plačevanja harača.

Proces islamizacije je potemtakem posledica kompleksnega prepletanja vplivov bogomilstva, pravoslavja, katolicizma in islama po eni strani ter pragmatičnega obnašanja družbenih skupin. Na področju Bosne so vsi dejavniki delovali v smeri islamizacije družbe, povsem drugačne okoliščine so bile na obrobju *bosanskega pašaluka*, širšega od teritorialno omejenega pojma *Bosne*. Tako se je prav na področju bosanskega pašaluka razvijala posebna vrsta sožitja različnih etničnih skupin.

Antagonizmi so se razvijali pozneje, potem ko se linija uspešnega napredovanja Otomanov prevesi navzdol. Od konca XVII. stoletja se začne inverzno gibanje muslimanov iz Madžarske, Srbije, Slavonije in Dalmacije, ki je trajalo celo XVIII. in dober del XIX. stoletja. To gibanje sovпада z notranjim slabljenjem družbenega sistema, s krepitvijo centrifugalnih tendenc in predvsem s pospešenim procesom fevdalizacije zahodnega tipa (»čitlučenje«), ki je v prvi polovici XIX. stoletja postalo splošna oblika fevdalne odvisnosti. Šele v tem kontekstu se javlja fenomen verske netolerance pri nosilcih militantne islamske filozofije in prakse v Bosni/Hercegovini, pri konzervativnih elementih iz vrst uleme, janičarjev in cehovskih organizacij. Prav pri teh skupinah se javlja upor proti reformnim poskusom centralne oblasti, tudi v obliki borbe za avtonomijo Bosne, ki je ustavljen z uporabo sile (vstaja Husein-kapetana Gradaševića – 1831, akcije Omer-paše – 1850/1852).

Bosna/Hercegovina postaja področje nemirov in vstaj, še posebno ko se – po tridesetih letih XIX. stoletja – množijo lokalni upori nezadovoljnih kmetov, ki so se vsi strnili v velikem uporu iz leta 1875 (s širšim programom osvobajanja od turškega gospodstva), ki je odskočna deska za avstrijsko okupacijo Bosne, na temelju mandata berlinskega kongresa (1878). Toleriranje aneksije Bosne (1908) in neustrezna politika Avstrije sta odprli pot za tragične dogodke v Sarajevu (1914) in za prvo svetovno vojno.

c) Odkar so prodirali Osmani (1389), je bilo prebivalstvo *Srbije* izpostavljeno najprej postopnemu preseljevanju na sever, na prostor srbske despotije, po njenem padcu (1459) pa tudi čez Donavo in Savo na prostor Srema, Baranje, Bačke in Banata. Madžarske oblasti so – za časa kralja Matjaža Korvina – podpirale tudi množične premike srbskega prebivalstva vse do krajev severno od Budima.

Srbske pastirje – Vlahe – pa so tako kot na drugih mejah Otomanskega carstva – uporabljali kot martologe na Donavi.

Po umiku Otomanov (1683) so vzdolž leve obale Donave – po izpeljanih reorganizacijah – formirali nove dele Vojne krajine (Sremska in Banatska vojna krajina in Šajkaški bataljon) vse do (sedaj že potopljene) Oršove, s širokim ozadjem v »Provincialu«. To je sistem, podrejen Dunaju, ki je trajal do l. 1872 in je globoko vplival na zgodovino Srbov, tako kot je vplival dualizem Vojne krajine na Hrvaškem.

Prav možnost tega odduška na severu je omogočila tri valove preseljevanja Srbov konec XVII. in v XVIII. stoletju: velika selitev Arsenija III. Crnojevića (1690), selitev pod patriarhom Arsenijem IV. Jovanovićem Šakabentom (1739) in selitev ob gverilskem vojevanju Koče Andjelkovića (in drugih frajkorov) v l. 1788–1790.

Selitve so povzročile depopulacijo Beograjskega pašaluka, te pa niso nadomestila nova doseljevanja Srbov, največ pastirjev. V isto smer je delovala tudi ukinitve patriarhije v Peći (1766). Šumadija se je delno spreminjala v pragozd, z redkimi naselbinami Srbov in s turškim življenjem v mestih. V teh razmerah nastaja pojem »prečanskega« človeka in kulture.

Ker se je tudi prebivalstvo Vojvodine razredčilo med madžarskimi notranjimi spopadi, je Avstrija – tudi zaradi svoje dolgoročne politike slabila vpliv Madžarov na tem področju in forsirala politiko doseljevanja še drugih narodnosti (Nemci, Slovaki, Rumuni...). Nastaja še eno večnacionalno področje, izvor novih težav v drugačnih časih.

Rezultanta vseh premikov je izpraznjen prostor na Kosovu in Metohiji, v eni od najbolj zaostalih pokrajin v Evropi, v eni najbolj kontroverznih.

Vse XIX. in začetek XX. stoletja sta izpolnjena z vojaškopoličnim izgrajevanjem avtonomije (1830) in neodvisnosti Srbije (berlinski kongres 1878), s prepletanjem interesov in vplivov vseh evropskih velesil, z obračunavanjem med dinastijami Karadjordjevićev in Obrenovićev, z balkanskimi vojnami in končno z epopejo v albanskih gorah in s prodorom čez Kajmakčalan. To grobo premetavanje usode posameznikov, družbenih skupin in Srbov v celoti je oblikovalo kompleksno družbeno strukturo z vse večjo voljo za drugačnim življenjem v osvobojenem prostoru.

V evforiji zmage so vprašanja soobstoja različnih etničnih skupin ostala prikrita in nerešena, prav tako kot v odhajajočih večnacionalnih državah.

V. IZ PRETEKLOSTI V PRIHODNOST

Na tri v uvodu postavljena vprašanja smo dobili tri pojasnila dogodkov v preteklosti. Ali smo se s tem približali razumevanju zgodovine Balkana in naše lastne sedanjosti? Ali se vendar v daljavi kažeta luč in umirjujoča svetloba?

1. Luči in svetlobe ne more biti, če nam sedanjost zastre pogled, če vse odgovornosti nalagamo na nosilce današnjih aktivnosti, če pozabljamo na vse, kar je že v preteklosti opredelilo razvrščanje na sodnike in obtožene. Pa vendar sta ugled in bogastvo v sedanjosti pogostoma le rezultat prisvajanja brez kreativnosti, posledica uporabe sile ali izkoriščanja situacij, ki niso bile vsem dostopne.

Le pri atlantskih deželah so se stekale vse možnosti za hitro stopanje v široka prostranstva sveta, za potiskanje slabših brez etičnih pomislekov,

za lastno napredovanje z željo za nekim izhodom iz zaprtosti srednjeveške Evrope.

Ali se je na teh gibalih karkoli spremenilo, če je – stoletja po 1492 kot metafori – ena velesila zamenjala drugo, to pa zopet neka tretja? Ali so človeški pozivi francoske revolucije resnično prodrli do zavesti vladajočih? In kaj je ostalo v svetovnem redu od klicev oktobrske revolucije?

Odtod tudi vprašanje, ali so za današnja dogajanja na Balkanu odgovorne – ne krive – tudi vse tiste generacije, ki so izkoristile in uživale prednosti razdeljene Evrope in jo v razvitih oblikah še danes ohranjajo njihovi potomci, čeprav v spremenjenem vrstnem redu?

Vprašanje seveda presega balkanske horizonte in postaja osrednje vprašanje preživetja sodobnega sveta, ali želimo živeti v medsebojnem razumevanju in elementarni solidarnosti, ali se prepuščamo drvenju v nepregledno in kaotično sočasno vegetiranje.

To, kako Evropa in svet gledata na balkanski, afriški in še mnoga druga prizorišča, je le karikirani *odsev njih samih* in njihovih vrednot.

S tem ne zmanjšujemo, le izostrujemo odgovornosti balkanskih akterjev, v mejah možnosti jo objektiviziramo, izvzemamo iz orbite emotivne zagnanosti.

Ker delitve na dobre in hudobne po naravi na teh prostorih ni.

2. Daljnosežne posledice razdeljene Evrope so se pokazale v ekspanzionističnih težnjah zapostavljenih velikih držav srednje Evrope, da držijo odprt prostor za prodor na vzhod (»Drang nach Osten«) – čez Bosno in Turčijo do Iraka in še kam.

Krvavo ceno teh tragičnih poskusov, da bi Evropa spremenila delitev sveta, je plačala s prvo svetovno vojno, s sesutjem veljavne državne ureditve v Rusiji, s turbulencijami svetovne krize, s pojavom nacionalno prežetih oblik socializma v Nemčiji in v Sovjetski zvezi, v močnih socializirajočih posegih zahodnih dežel v gospodarsko tkivo svojih družb.

V tem svetovnem metežu sta izginila otomansko cesarstvo in Avstro-ogrška monarhija, razpadli sta pod nagrizajočimi naskoki svojih narodov, nesposobna, da bi ohranila svojo doseženo veličino.

Namesto dveh večnarodnih držav se je pojavilo na sceni več narodov, ki so znotraj prve in druge Jugoslavije poskušali reševati vprašanje skupnega življenja. Zaradi nehomogenosti prostora in zaradi časovne neuskkljenosti dozorevanja zahtev je bila ta naloga skoraj nerešljiva.

3. Oblikovanje družbenih skupnosti je na teh prostorih nastajalo pod vplivom iz zunanjih ali iz centraliziranih domačih centrov upravljane verske zavzetosti. Moč tega vpliva je bila tako mogočna, da se je do poznih dni zadržalo izenačevanje verskega in narodnega načela.

Do združevanja in razslojevanja drugače zasnovanih interesnih skupnosti je prihajalo pod vplivom akindžijskih prodorov, grozot vojn in kmečkih vstaj, obupnih razmer dela, življenja in rojstva, bojev za versko in druge svobode, odpora vsem oblikam politične dominacije.

Preseljevanje družbenih skupin je slabilo kohezijo prvotnih družbenih skupnosti in oteževalo formiranje življenjskih centrov.

V spominskem ozadju srečujemo misel o dobrem in srečnem skupnem življenju, o dobrih starih časih in starih pravicah.

V zaostajajočem koncu južnovzhodne Evrope je moral zaostajati – sicer neenakomerno – tudi razvoj gospodarstva.

Balkan je res prežet z zgodovino *zamudnikov, prepozno prispelih na*

svetovno prizorišče. Zanj so neuporabni relativno čisti vzorci nastajanja angleške ali francoske narodnosti v davni preteklosti.

V svetu preprosto ni obstajal model, ki bi pomagal reševati balkanska nasprotja. Zato bi dogajanja na teh prostorih ne smeli označevati kot nekakšno sklepno dejanje evropske zgodovine, ampak prej kot evropsko predigo v veliki zlom svetovnega kolonialnega sistema – na starih osnovah – po drugi svetovni vojni.

Zato balkanska dogajanja tudi niso zajeta v velikih sistemih ljudske misli in akcije.⁸

Vsako poudarjanje *samo ene strani človeškega obstoja in njegove dejavnosti* – nacionalne, razredne, tržno-ekonomske, kulturne – ne more zadovoljiti in pomiriti razigrane strasti. Lahko pa uniči ali vsaj ustavi razvoj prostora in ljudi na njem, še preden mu je dana priložnost, da se zgodovinsko izreče, preden se je poskušal dokopati do svoje resnice, če takšna resnica sploh obstaja.

Med odprte dileme Evrope sodi zapiranje razpoke med njenim zahodnim in vzhodnim delom. To daleč presega zgolj oblikovanje enotnega evropskega prostora, posebno če pri tem ta prostor izgublja svojo naravno ali podedovano notranjo slojevitost.

Vojna ali nemiri na prostoru bivše druge Jugoslavije dokazujejo, da je pred deželami tega prostora in pred svetom še težko prehodna pot, tudi če še verjamemo v obstoječo civilizacijsko alternativo, njene institucije in mehanizme sožitja.

Morda bodo prav dogajanja na Balkanu – in na vseh Balkanih tega sveta – terjala drugačen pogled, obravnavo in uresničevanje vizije boljše in pravičnejše svetovne ureditve.

BELEŽKE

¹ Esej je nastal na pobudo European Scientific Foundation – projekt RURE – Regional and Urban Restructuring in Europe. Doslej neobjavljen.

² Esej se omejuje na zgodovinski tretman nekaterih južnoslovanskih narodov in Otomanov v kontekstu evropske zgodovine.

³ To se je pokazalo pri pregledu različnih izvorov, ki sem jih pri delu uporabljal:

– Zgodovina Slovencev (1979). Skupina avtorjev. Cankarjeva založba, Ljubljana.

– Croatia between War and Independence (1991). Skupina avtorjev. Univerza v Zagrebu.

– Roksandić, Drago: Srbi u Hrvatskoj (1991). Vjesnik, Zagreb.

– Pavelić, Rikart: Stope predaka. Bunjevci u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Lici (1991). Tiskara Rijeka.

– Hadžijakić, Muhamed: Od tradicije do identiteta – geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana (1974). Svetlost, Sarajevo.

– Samardžić, Radovan: Mehmed Sokolović (1982). Narodna knjiga, Beograd.

– Die Geschichte Ungarns (1991). Skupina avtorjev. Corvina Kiado. Budimpešta.

– Inaldžik, Halil: Osmansko carstvo-klasično doba 1300–1600 (prevod – 1974). Srpska književna zadruga, Beograd.

- Venice and it's lagoon (1982). Skupina avtorjev. Lint, Trst.
- Von der Glückseligkeit des Staates (1981). Skupina avtorjev s simpozijuma na Dunaju 1980. Duncker&Humbolt, Berlin.
- Narodne manjšine – druga knjiga (1991). Skupina avtorjev. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Kennedy, Paul: The Rise and Fall of the Great Nations (1987). Random House, New York.
- Wallerstein, Immanuel: Suvremeni svjetski sistem (prevod – The Modern World-System, New York – 1986). Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb.

Pri delu sem se opiral na lastne ekonomsko-zgodovinske raziskave in na mnoge pomožne izvore.

⁴ Koncept donavske države kralja Matjaža Korvina se pozneje javlja v spremenjeni obliki donavske konfederacije kot instrument osvobodilne politike in politike odpora proti ruskemu intervencionizmu.

Projekt je lansirala francoska diplomacija – Talleyrand 1804 – in jo je nekaj časa podpiral tudi Napoleon. Sredi petdesetih let se javlja več podobnih projektov, med njimi tudi zapozneli memorandum Lajosa Kossutha (1851), zdaj že prepričan, da madžarski narod ni dovolj močan, da sam vlada nad narodi srednje in spodnje Donave. Na tej poti ga sledi romunski književnik in zgodovinar Nicolae Balcescu z idejo o Vzhodni konfederaciji (Madžari, Romuni, Srbi). Idejo so naprej razvijali garibaldinec Marc Antonio Canini in madžarski veljaki general Klapka in Ferencz Pulski, kaže, da s soglasjem Kossutha (1862).

Projekt ni naletel na razumevanje niti na Madžarskem niti v Srbiji, kjer je – zopet z zamudo – tudi Garašanin spremenil svoje stališče po porazu Avstrije pri Sadovi (1866), računajoč na razpad Avstrijske monarhije (konfederacija Madžarska, Romunija, Hrvaška in Srbija). Pogajanja okoli tega konstrukta so bila pretrgana po avstrijsko-madžarski nagodbi (1867). Lajos Kossuth je do zadnjega nasprotoval tej dualistični konstrukciji, prepričan, da bo nagodba vse madžarske sosedne spremenila v madžarske nasprotnike in da nacionalno vprašanje dežele z enajstimi narodi ne bo več rešljivo.

To je zgodovina tudi potrdila.

⁵ Sulejman je vodil državo s štirinajstimi milijoni prebivalcev, medtem ko jih je Španija imela pet milijonov in Anglija dva in pol milijona. Konstantinopol je v svojem največjem naponu s 500.000 prebivalcev presegel vsa evropska mesta.

⁶ Gabor Bethlen (od 1613 knez Sedmograške – 1630) je povzdignil mednarodni ugled Sedmograške, čeprav se je povezoval tudi s češkimi protestanti, ki so v letu 1620 doživeli poraz na Beli Gori pri Pragi, potem ko so izbrali Friedricha IV. za svojega kralja (»kralj ene zime«). To je krog ljudi, ki jih poznamo iz okolja René Descartesa (V. Rene Descartes in njegova okrogla miza. F. I. Sodobnost št. 2. 1992).

Gabor Bethlen je bil izvoljen (in ne kronan) za madžarskega kralja, ki je – formalno kot turški vazal – prvi po kralju Matjažu Korvinu vodil centralno organizirano in merkantilistično orientirano državo z lastno »črno vojsko«. Odlikoval se s skrbjo za šolstvo in za toleranten odnos do drugih ver (celo anabaptisti so se smeli naseljevati na Sedmograškem). Ščitil je kmete pred plemiškim izsiljevanjem.

⁷ Bosanska krajina je nastajala na prostoru med Vrbasom in Kolpo, na desnem bregu Save, s karakterističnimi otomanskimi trdnjavami na Uni. Po

določilih miru pri reki Žitvi (1606) naj bi prostor med Uno in Kolpo ostal pust, vendar so Otomani na tem področju razvijali t. im. Cazinsko krajino, ki so jo Otomani branili tudi po odhodu iz Banije in Korduna po dunajski vojni (1683–1699). Prvotno prebivalstvo je v teh pokrajinah skoraj popolnoma izginilo.

⁸ To se nanaša tudi na zgodovinski model I. Wallersteina, ki ga ni moč uporabiti v primeru Balkanskega polotoka. Oswald Spengler delno in na drugi ravni analize pokriva probleme Balkana z ekspaniranjem arabske kulture in z njo povezanim problemom hitrega širjenja islama v svetu. (V. F. I. »Ni konec zgodovine.« Sodobnost št. 5 1990). Še najbolj se našemu pogledu približuje Paul Kennedy, predvsem s stališča razpadanja Avstrogrske monarhije in Otomanskega carstva.

Taras
Kermauner

Povojna slovenska dramatika III (Nadaljevanje in konec)

8.

Če opredelimo $C I_4$ kot Igravca funkcionalista, kot nekoga, ki je dosegel suverenost, saj temelji na $A I_1$, na gospodovanju človeka nad samim sabo, te suverenosti pa ne izvaja več na etičnem ali političnem območju (Fedja, Ambrozij, Vanja Stvarnik iz *Revolucije* itn.), ampak jo prenaša na območje igre, golega funkcioniranja družbe, dobimo tip človeka, ki se igra sam s sabo in ki je lahko kar koli – ki lahko predstavlja kogar koli –, ne da bi s tem nasiljeval in podrejal druge. Je lahko komedijant, a tudi vloga, ki si jo je sam izbral. (Stanovalka iz *Skaka*, *Evangelij po svetem Frančku*.) $C II_4$ pa opredelimo kot nekoga, ki se igra z drugimi in je v svoji veri samovoljnež (do *Xerxesa*). Ni sam komedijant v svetu, ki dopušča komedijanstvo (Fridrik v *Grofu*), ampak mu je predvsem svet komedija (*Veronika*); ves kozmos je ena sama potegavščina ljudi, ki stremijo po zasebnih užitkih, predvsem spolnih (*Xerxes*).

$A I_4$ pomeni osvoboditev od pretotalne identifikacije človeka z Idejo, z Nalogo ali s Poslanstvom, od prevelike resnobe, ki človeka omejuje v dogmatizem. Vendar se prehod od A_0 , A_1 , A_2 , A_3 v A_4 mnogokrat dogodi prehitro: svetnik postane čez noč pajac: Antigonina postane ena od vlog v *Sadežih*, borci-vojsčaki, požrtvovalni heroji – Krim, Špelca – se v *Pegamu in Lambergarju* skažejo kot parodiki in burkači; tudi Jan Hus (*Veronika*) je le igravec v cirkusu sveta. Vse se spodbija in sesuje, če drža A_4 ni razumljena kot ločitev Cerkve (Partije) od države, religije od politike, morale od užitka; kot človekovo samospoznanje, da je pluralno, poliarhično bitje, ki izvira iz mnogih potreb, počel, pobud, svetov, območij; da ni le božji poslanec, Bog pa razumljen kot dogmatična avtoriteta, ki natančno določa in sporoča človekovo ravnanje.

$A I_4$ odkrije novo in temeljno svobodo za človeka, ga sploh omogoči kot civilno bitje; mu pomaga, da izstopi iz preozke, iz nekritične identifikacije z milenaristično revolucijo. $A I_4$ uveljavi diferenciacijo, ki ni le eksklu-